

הטעם כמעצב הלכה

עיון במצוות הדלקת נר שבת¹

פתיחה: טעם ומשמעות

מקובל לומר על ר' חיים סולובייצ'יק מבריסק, שדרך הלימוד שלו מבוססת על בירור גדרי המצווה וההלכה ואין בה מקום לשאלות על-אודות טעם המצווה. להלן סיפור הממחיש אבחנה זו:

הקדוש בעל חפץ חיים ז"ל שלח אחד מבעלי הכשרונות שלמדו בראדן להיות במחיצתו של גאון ישראל ותפארתו רבי חיים מבריסק זלה"ה, בעת שהותו באחת מערי המרחצאות. וסיפר הלה איך הגאון זלה"ה האיר עיניו בדרכי הלימוד. כאשר הלה שאלו תוך משא ומתן בלימוד על איזה פרט "פארוואס" [=למה], השיבו "מען פרענגט נישט פארוואס נאר וואס" [=אין שואלים למה אלא מה]. וכאשר תמה הלה הרי בגמרא מוצאים מפני מה אמרה תורה. השיבו הגאון, הגמרא היא תורה, התורה שואלת מפני מה אמרה תורה. אך אנו אין לנו לשאול כי אם מה אמרה תורה.²

כעין זה תיאר גם הגרי"ד סולובייצ'יק את פעולתו של איש ההלכה. בתארו את דודו, ר' יצחק זאב מבריסק, בנו של ר' חיים, כותב הגרי"ד:

אין ההלכה, על-פי שיטה זו, יכולה להתבטא בדפוסי מחשבה שאולים מתחומים אחרים. יש לה ריתמוס משלה, שאי אפשר לשנותו. היא חשיבה צרופה, מזוקקת משורשים נפשיים. אין היא תלויה בגירויי חוץ ובתגובות האדם עליהם.³

¹ המאמר מבוסס על שיעור במסכת שבת, זמן חורף תשס"ב. תודתי לרב בני לאו, ללומדים וללומדות, על שותפותם בגיבוש הרעיונות מתוך משא ומתן של הלכה והגות.

² "ליקוט מספר אור התורה", נדפס בתוך דרכי וכללי הגמרא (ספריית בני תורה), עמ' רמ"א.

³ "מה דורך מדוד", דברי הגות והערכה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 77.

כיצד מתבטא הדבר ביחסו של איש ההלכה לעובדות היסטוריות העומדות ברקען של הלכות מסוימות? הרב צבי שטר, תלמידו של הגרי"ד, גורס כי העובדה ההיסטורית יכולה להיות המניע לביורר ההלכתי, אולם הביורר ההלכתי עצמו הוא "לנסות לחשוף את הכללים והיסודות שבכל הלכה והלכה, לידע היאך אותה ההלכה פועלת, והיאך הדין נקבע".⁴

החשש מפני הקישור בין טעמים לבין פרטי המצוות, בין הקשר היסטורי לבין גדרי ההלכה, נובע כנראה מהניסיון המר של הרפורמה.⁵ אולם, המחיר ששילם עולם התורה בכריחתו מעיסוק בטעמים ובנסיונות במסגרת הדיון ההלכתי, הוא מחיר כבד. הוא יצר נתק בין ההלכה לבין משמעותה, וגרם בכך להיווצרותו של פער גדול בין העיסוק בדקדוקי תלמוד והלכה – עניינו של "איש ההלכה" לפי ההגדרות של הגרי"ד, לבין העיסוק במשמעותן הערכית, הרוחנית והמוסרית של המצוות – עניינו של "איש הדת". גם אם "איש ההלכה" ו"איש הדת" מתלכדים באדם אחד, הרי שעשויה להיווצר בו שניות מוזרה: את הגמרא, מקור ההלכה, הוא לומד כמתמטיקאי הבונה "קונסטרוקציות מופשטות", ואילו הלכה הוא מקיים כמילתא בלא טעמא, משום שזהו צו אלוהי. צד שלישי באישיותו – הצד הנפש-רוחני, זה ששייך ל"איש הדת" – לא בא לידי סיפוק כלל על-ידי לימוד הגמרא וההלכה, ולכן הוא נדרש לספקן ממקורות אחרים: תנועת המוסר בליטא, תורות והנהגות חסידיות אצל החסידים, קבלה אצל המקובלים וכיוצא בזה. ייתכן שהנהייה אחרי מיסטיקה וחסידות בקרב שכבות רבות בצייבור החרדי והדתי, נובעת מאותה שניות. אין מוצאים טעם ומשמעות בלימוד הגמרא ובקיום המצוות אליבא דהלכתא בלבד, ונוסעים לחפש חוויה רוחנית במקום אחר. יש מי שמסתפק במירון, ויש שמרחיקים עד אומן או אפילו לארץ בני הודו שמשם,

⁴ **נפש הרב**, ירושלים תשנ"ד, עמ' י"ב-י"ד. בכל האמור כאן אינני מתיימר לומר דבר על אישיותם של גדולי עולם אלה: הגר"ח, הגרי"ז והגרי"ד, ולו מפני שלא זכיתי להכירם אישית או ללמוד בבית מדרשם. הדברים מתייחסים לאופן התיאור של דרכם בהלכה, כפי שמופיע במקורות הנזכרים ובאחרים. הגרי"ד עצמו העיר שתיאורו הוא "טיפולוגי" ולא אישי. לעניות דעתי נראה שמספרי שיעוריו וחיידושיו עולה תמונה אחרת מן התמונה המתוארת ב"איש ההלכה" (**איש ההלכה – גלוי ונסתר**, ירושלים תשל"ט) ובעיקר ב"שעורים לזכר אבא מארי", וכמובן, משיעוריו ברמב"ם בספרו **על התשובה** (ירושלים תשל"ה).

⁵ מובן שברקע עומדת גם השאלה אם דורשים טעמא דקרא, השנויה במחלוקת תנאים כמבואר בבבא מציעא, קט"ו, א', ושינוי נוסח. ושני עניינים הם, האחד אם הטעם בכלל יכול להיחשב שיקול בקביעת הגדרים ההלכתיים, או שהוא רק הסיבה לקיומה של המצווה מן התורה או מדרבנן, אבל אחרי שנוצרה המצווה או התקנה, היא עומדת בפני עצמה. העניין השני הוא החשש הקיים עוד מימי שלמה המלך שאמר "אני ארבה ולא אסור" ונכשל, וממנו למדו להיזהר מהסכנה הפסיכולוגית של התייחסות ישירה לטעם המצווה. והדברים נדונו הרבה במקורות שונים. עיסוקנו במאמר זה הוא בהיבט מסוים אחד של הנושא הכללי.

כידוע, הביא ריה"ל את המשל לנוכחות האלוהית בעולמנו.

לעניות דעתי נראה, שהניסיון לנתק בין הטעם לבין הדין, בין נסיבות היווצרותו לבין גדריו, הוא ניסיון מלאכותי. אמנם, צודקים הבריסקאים בטענתם שההלכה איננה נוצרת על-ידי דרשת הטעם בלבד, אלא שיש כלים פורמליים שבאמצעותם היא פועלת. אבל, אף שנסיבות היסטוריות בלבד אינן יכולות לגרום לשינוי הדין והמשמעות של ההלכה, הן מחוללות דינמיקה של יצירה וחידוש בהלכה, על-פי כליה של ההלכה עצמה. הקפדה על שימוש בכלים ובמתודות הלגיטימיים של ההלכה, די בה כדי להגן מפני הסכנה של התפיסה הרפורמית, הגורסת ששינויים חברתיים והיסטוריים מחייבים שינוי ההלכה עד כדי ביטול, חס וחלילה, של מצוות התורה. בנוסף לכך, לימוד ההלכה מתוך תשומת לב לטעם ולמשמעות, יחזיר את ה"צבע ללחייה", ויחיה את הלימוד והקיום גם בעבור אלה, שאין נפשם נפש של מתמטיקאים והעיסוק ב"קוואנטיפיקציה ואובייקטיביפיקציה של הדת",⁶ אינו מספיק כדי להעמיד את לימוד הגמרא וההלכה במוקד התעניינותם האינטלקטואלית ועבודת השם שלהם.

במאמר זה נעיין בסוגיית נר שבת ונבחן את היחס שבין הבנת טעם המצווה לבין פרטיה ההלכתיים, מחד גיסא, ונציע היבטים שונים של משמעות הנגזרים מן הגדרים ההלכתיים, מאידך גיסא.

א. נר למאור

במקורות התנאיים, הדלקת נר שבת איננה מופיעה כחובה, כמצווה חיובית, אלא כחלק מן המצווה הכוללת של כבוד שבת ועונג שבת. הדבר ניכר מהאזכור המשותף במכילתא של הדלקת נר שבת והטמנת חמין.

לא תבערו אש וגו'. למה נאמר ... יכול כן ישבות מערב שבת לשבת ... ולא יהיה רשאי להדליק לו נר, או להטמין לו את החמין או לעשות לו מדורה? ת"ל לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, ביום השבת אי אתה מבעיר, אבל אתה מבעיר מערב שבת לשבת.⁷

הדלקת הנר היא חלק מן ההכנות לשבת: כדי שיהיה אוכל חם, צריך להטמין חמין, כדי

⁶ כניסוחו של הגר"ד סולובייצ'יק בספרו **איש ההלכה – גלוי ונסתר**, עמ' 54-56.
⁷ מכילתא דרבי ישמעאל, ויקהל, מסכתא דשבתא ויקהל, א'.

שיהיה חם בבית, צריך להדליק מנורה, וכדי שיהיה אור בבית, צריך להדליק נר.

בפרק "במה מדליקין", אפשר לראות שהדלקת הנר מושווית למעשים אחרים, אף שהם מעשי מצווה, אין הם מצוות מחייבות לשבת: עירוב, הטבלת כלים, מעשרות. אין מצווה להניח עירוב לשבת, אלא יש צורך להתקין עירוב אם רוצים לטלטל בשבת, המעשר והטבלת הכלים ודאי אינם עניין לשבת דווקא, אלא שבערב שבת צריך להכניס לצורך השימוש בשבת:

שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה: עשרתם ערבתם הדליקו את הנר. ספק חשכה ספק אין חשכה אין מעשרין את הודאי ואין מטבילין את הכלים ואין מדליקין את הנרות, אבל מעשרין את הדמאי ומעריבין וטומנין את החמין.⁸

הפרק כולו, איננו מתייחס להדלקת נר כמצווה, אלא דן בהלכות הדלקת הנר בשבת. הדבר ניכר גם מהקשרו של הפרק בתוך הפרקים הראשונים של מסכת שבת. הפרקים "כירה" ו"במה טומנין" אינם עוסקים ב"מצוות הטמנה", אלא באופן הראוי להטמין, כך שלא ייכשלו באיסורי שבת: חיתוי בגחלים, טלטול וכדומה. "במה בהמה" ו"במה אישה" אינם עוסקים במלאכת הוצאה, שמקומה הוא בפרק "הזורק", או בדיני עירוב, שמקומם במסכת עירובין, אלא באופן הראוי שבו יש להתקין את המלבושים והמשאות, לאדם ולבהמה כדי שיוכלו לצאת בהם בשבת, לחצר או לרשות הרבים. בכל הפרקים הללו מדובר על ההכנות לקראת שבת. כך גם עניין הנר: השאלה הנידונה בעיקרו של פרק "במה מדליקין" היא כיצד יש להכין את התאורה לשבת, בהתחשב בבעיות של הנר בשבת: אסור להדליק ולכבות אותו, יש לחשוש שמא יבוא האדם לתקנו בשבת כשיתעמעם, או שמא יתלקח בצורה מסוכנת. מובן שיש ערך בהדלקת נר לשבת, כמו גם בהטמנת חמין, מצד עונג וכבוד לשבת. לכן מונה אותה המשנה כאחת המתנות⁹ שבהן זכתה האישה:

על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר.¹⁰

אולם אין הכרח לפרש שבמשנה זו מוזכר חיוב לאישה להדליק נר. יש כאן דרישה מן

⁸ משנה, שבת, ב', ז'.

⁹ "מתנות" במשמעות אמביוולנטית, כאשר הדלקת הנרות הייתה רק חלק ממעשי ההכנה של הבית לשבת, כמו בישול הסעודה, ההתייחסות אליהן היא התייחסות של "נקודת מבחן" לאישה, קרובה יותר לעונש מאשר לשכר. כאשר הדלקת הנר הולכת ונהיית מעשה מצווה טעון משמעויות רוחניות, עולה ערכו של המעשה, וזכותה של האישה שמצווה זו הוטלה עליה, אכן מתפרשת כמתנה טובה.

¹⁰ משנה, שבת, ב', ו'.

האישה להיזהר בהדלקת הנר. ייתכן, שהכוונה היא, כפי שפירשו התוספות, שהאחריות על הדלקת הנרות לשבת מוטלת על האישה, וייתכן אף פחות מכך – בדרך כלל נשים היו מדליקות נרות לשבת, ועל כן נדרשת מהן זהירות להדליק את הנרות על-פי דקדוקי ההלכה של משנת "במה מדליקין": להדליק בזמן הראוי, ובשמן ובפתילות הראויים.¹¹ והלא גם נידה איננה מצווה חיובית, אלא אזהרה לדקדק בדיני הטומאה ובאיסורי הנידה. בנוסח אחר, הנמצא בתוספתא, מודגש עוד יותר שאין מדובר כאן על זכות של הנשים במצווה מסוימת, אלא על דקדוק בהלכות בתחום שהן מופקדות עליו ושעליהן להיזהר בו:

ר' נתן או' אף מפני נדרים נשים מתות בשעת לידתן. ר' יוסה אומר: שלשה הן דבקי מיתה מסורין לנשים, רבן שמעון בן גמליאל אומר: הלכות הקדש וחטאות ומעשרות הן הן גופי תורה מסורין הן לעם הארץ. היו שלשתן להעשות מדליקין את הנר מערבין וטומנין את החמין.¹²

כך פירושו של ר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה:

ולפי פשוטה פירושה ששלשה דברים שהם קרובים להביא לידי איסור מיתה, כולם נמסרו לנשים. והיינו נדה, חלה והדלקת הנר. ואנו סומכים על האישה, שהיא יודעת את ההלכות הפשוטות במניין נדה וזבה, וכן שהיא יודעת להפריש חלה כדין, ולא תפריש מן הפטור על החיוב וכדומה, וכן שתדליק נר שבת בזמן, ובשמנים ובפתילות הכשרות, שלא יבואו לידי הטיית הנר. ו"נמסרו לנשים" היא באותה משמעות של "נמסרו לעם הארץ..."¹³.

גם את הנוסח של אבות דרבי נתן יש להבין באופן דומה, למרות שנזכר בו המונח "מצווה":

מפני מה מסרו מצוות נדה לאישה ולא מסרו אותה לאיש. אלא שהיה אדם הראשון דמו של הקב"ה באת חוה ושפכתו לפיכך מסרו [לה] מצוות נדה כדי שיתכפר על הדם ששפכה: מפני מה מסרו מצוות חלה לאישה ולא לאיש. אלא שהיה (הקב"ה) [אדה"ר] חלתו של הקב"ה טהורה וטמאתו לפיכך מסרו לה מצוות חלה כדי שיתכפר על החלה שטמאתו: מפני מה מסרו מצוות הנר לאישה ולא לאיש. אלא שהיה אדה"ר נרו של הקב"ה היה מאיר בו לכל באי עולם וכיבתו לפיכך מסרו לה מצוות הנר ונתחייבה [בנר] כדי שיתכפר על הנר שכיבתה.¹⁴

¹¹ שני הסברים אלו שנויים במחלוקת בין התוספות דילן לבין התוספות רא"ש, כ"ה, ע"ב, ד"ה "חובה", כפי שיפורט בהמשך.

¹² תוספתא, שבת, ב', הלכה י'.

¹³ ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, שבת, עמ' 35.

¹⁴ אבות דרבי נתן, נוסחה ב', ט'.

אין להסיק שפירוש המילה "מצווה" הוא חיוב גמור. למילה מצווה יש כידוע גם משמעות של מעשה רצוי, או דרך עדיפה לעשיית הדבר, כגון: "מצווה בגדול לייבם",¹⁵ "מצווה" שעושה הלל הזקן כאשר הוא הולך לבית הכיסא ולבית המרחץ,¹⁶ מצווה לנטול ידיים לפירות משום נקיות,¹⁷ והדוגמה הקרובה ביותר, בפרק "במה מדליקין": רחיצת ידיים ורגליים בחמין בערב שבת.¹⁸

נראה, שלא רק במקורות התנאיים, אלא גם אצל האמוראים, לפחות עד הדור השלישי בארץ ישראל ובבבל, עדיין היו שראו בהדלקת נר שבת חלק מעונג השבת, ולא מצווה חיובית. כך עולה מדרשת האגדה בגמרא על הפסוק באיכה (ג', י"ז) "ותזנח משלום נפשי נשיתי טובה".

מאי ותזנח משלום נפשי? אמר רבי אבהו זו הדלקת נר בשבת. נשיתי טובה – אמר רבי ירמיה זו בית המרחץ, רבי יוחנן אמר: זו רחיצת ידיים ורגלים בחמין. רבי יצחק נפחא אמר זו מטה נאה וכלים נאים שעליה. רבי אבא אמר זו מטה מוצעת ואישה מקושטת לתלמידי חכמים.¹⁹

הרי שהגמרא כורכת יחד את הדלקת הנר, רחיצה בחמין, מיטה וכלים נאים, ואישה מקושטת, כדברים שמסבים לאדם עונג, וראוי לעשותם לכבוד שבת, אך הן אינן מצוות. בהמשך הדיון נכנה אותן: "מכשירי עונג שבת".²⁰

אם כן, למרות שמצווה היא להדליק נרות כדי להאיר את הבית בשבת, כשם שמצווה להטמין את החמין, אין זו חובה כדוגמת מצוות הדלקת נר חנוכה.

לתפיסה הזאת יש מספר השלכות הלכתיות, לחומרה ולקולא, ואלו הן:

א. אם יש כבר נרות דלוקים בבית מבעוד יום, אין צורך לכבותם ולהדליקם מחדש לקיום מצוות הדלקת נר שבת.²¹

¹⁵ יבמות, פ"ג, מ"ח.

¹⁶ אבות דרבי נתן, נוסחה ב', ל'.

¹⁷ חולין, ק"ו, ע"א.

¹⁸ שבת, כ"ה, ע"ב. שם ברור שמצווה היא מדרגה מעל "רשות" אך פחות מ"חובה". כפי שיבואר להלן. בסוגיה זו כבר באה לידי ביטוי שיטת האמוראים הסוברים שהדלקת נר, בניגוד לרחיצת ידיים ורגליים, איננה רק מצווה, אלא חובה ממש.

¹⁹ שבת, כ"ה, ע"ב.

²⁰ הדלקת נר שבת כ"הכשר מצווה" הוא מונח שהסבירו בו האחרונים את שיטת רבנו משולם שאין לברך על ההדלקה, כמבואר להלן.

²¹ דעת ראשונים המובאת בתוספות, בסמ"ק ובמרדכי, ורבנו תם שולל אותה בתוספות, ד"ה "חובה", שבת, כ"ה, ע"ב.

- ב. כאשר אדם – בין איש בין אישה – נמצא מחוץ לביתו בשבת, והמארחים מדליקים נרות, אין לו שום חיוב להדליק נר. כשם שאין האורחים חייבים להשתתף בהטמנת החמין.²²
- ג. אין חיוב לברך על הדלקת נר שבת, כשם שאין חיוב לברך על הטמנת חמין.²³
- ד. ההלכות של "במה מדליקין" אינן נוגעות רק ל"שני הנרות" שאותם מדליקים "לכבוד שבת", אלא לכל הנרות שמדליקים בבית כדי להאיר את הבית לשבת. כיום, לא נותנים על כך את הדעת כיון שהבית מואר באור החשמל, והנרות של שבת דולקים כ"שרגא בטיהרא", אבל בימים שבהם שימשו הנרות להאיר את הבית, ברור שהיה ערך בהדלקת נרות בכל מקום שמשמשים בו בבית, ואת הנרות הללו, בכל מקום, היה צריך להדליק לפי ההלכות של פרק "במה מדליקין": בשמנים ובפתילות ראויים, שאינם מהבהבים ואין בהם חשש הטיה וחשש כיבוי.²⁴
- ה. לכאורה, בזמננו, כשהבית מואר יפה באור החשמל, מתקיימת בהידור רב מצוות הארת הבית בשבת, ואין טעם להדליק שני נרות נוספים, במיוחד מכיוון ש"שרגא בטיהרא לא מהני". עניין זה יבואר להלן בדיוננו בשו"ת האחרונים.

ב. "ראש לכל עונג"

המבחן החשוב למעמדה ולתוקפה של מצווה איננו דברי שבח ומעלה שנאמרים עליה, שהרי אלו עשויים להיאמר על מנהגים קלים ומעשים טובים בעלמא. מבחנה האמיתי של מצווה הוא כאשר היא מתנגשת במצווה אחרת, ואז ניתן לבחון את חשיבותה. רבא, העמיד לפנינו לראשונה את מבחן התקפות הזה ביחס לנר שבת:

אמר רבא, פשיטא לי: נר ביתו ונר חנוכה – נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו. נר ביתו וקידוש היום – נר ביתו עדיף, משום שלום ביתו. בעי רבא: נר חנוכה וקידוש היום מהו? קידוש היום עדיף – דתדיר, או דילמא: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא?

²² ואכן, כך היא ההלכה לגבי אורח, אך לא לגבי אורחת. ונבאר זאת לקמן.
²³ כך סברו חלק מן הראשונים, כמבואר בתוספות, ד"ה "חובה" הנ"ל וכדלקמן.
²⁴ הסיבה העיקרית לחיוב הדלקה בנרות ובפתילות ראויים, שבהם נמשך השמן היטב אחר הפתילה, היא לדעת רש"י "שמא יטה", ולדעת הריב"ן "שמא יכבה וליכא שלום בית" (שבת, כ"א, ע"א. רש"י, ד"ה "שאינ נמשכין", ותוספות ישנים המובאים בשולי הגיליון).

בחר דאבעיא הדר פשטה: נר חנוכה עדיף, משום פרסומי ניסא.²⁵

מצורת ההצגה של הבעיה על-ידי רבא רואים, שהקביעה איזו מצווה דוחה את חברתה, איננה נובעת רק מקטגוריות של "חובה" לעומת "מצווה" או "רשות", ואף לא מן הדיון בשאלה מה דאורייתא ומה דרבנן, אלא מהסבר הטעם של המצווה. יתכן לומר, שלדעת רבא שלש המצוות הללו: נר ביתו, קידוש היום ונר חנוכה הן במעמד שווה מבחינת הקטגוריות הפורמליות, ועל כן הוא נזקק לטעמיהן.²⁶ בכל אופן, שמענו מכאן שלפחות כאשר הקטגוריות ההלכתיות הפורמליות שוות, סדרי הקדימות של מצוות עשויים להיקבע על-פי הטעם, והרי גם בכך יש מקצת ראייה להנחת הפתיחה של מאמרנו, שהטעם אינו רק תוספת "אגדית", אלא מרכיב משמעותי בגדרי ההלכה.

בהקדמו את נר שבת לנר חנוכה וקידוש היום, שתייהן מצוות מדרבנן לפחות,²⁷ קבע רבא שהדלקת נר שבת איננה רק עניין של עונג, אלא מצווה חיובית שדוחה גם מצוות אחרות.

ניתן להראות שקביעה זו של רבא נחשבה לחידוש:

רבי ישמעאל אומר: אין מדליקין בעטרן, מפני כבוד השבת.

מאי טעמא? אמר רבא: מתוך שריחו רע, גזרה שמא יניחנה ויצא. אמר ליה אביי: ויצא!

אמר ליה: שאני אומר, הדלקת נר בשבת חובה.

דאמר רב נחמן בר רב זכרא ואמרי לה אמר רב נחמן בר רבא אמר רב הדלקת נר בשבת

חובה, רחיצת ידים ורגלים בחמין ערבית רשות, ואני אומר מצוה.

באופן פשוט, ר' ישמעאל אסר עטרן מפני שריחו רע, ואין זה לכבודה של שבת שהריח הרע של העטרן יעמוד בבית במהלך השבת. אבל רבא, מוסיף עוד פרט: "גזירה שמא יניחנה ויצא". אביי אינו מבין מה הבעיה בכך שיצא ורבא מסביר לו "שאני אומר":²⁸ הדלקת נר בשבת חובה". לכך סומכת הגמרא מאמר נוסף, המיוחס עד לרב, ומבחין בפירוש בין הדלקת

²⁵ שבת, כ"ג, ע"ב.

²⁶ ייתכן שבנוסח בריסק יגידו שברגע שהטעם משמש את רבא להכרעה הלכתית, הוא עצמו הופך להיות בעל ערך הלכתי. אין בכך כדי לסתור את העובדה שהטעם של המצווה הוא מרכיב משמעותי בהבנת הלכותיה. אדרבה, אפשר לומר שמעתה הוא מקבל משנה תוקף.

²⁷ לגבי קידוש יש מחלוקת אם הוא מדאורייתא או מדרבנן, גם אם הקידוש מחויב מדאורייתא ייתכן שהוא קידוש בדברים ולא דווקא על הכוס. על-פי פסחים, ק"ו, ע"א, בראשונים ובפוסקים שם. עי' להלן בדברי השאלות.

²⁸ לביטוי "שאני אומר" יותר ממשמעות אחת; במקורות תנאיים, הוא משמש לעתים במשמעות של "שאנו אומרים" כמו: "אנן סהדי". או במובן של "אנחנו מחשיבים זאת כך". אבל בגמרא מופיע הרבה פעמים בתוך דיון בין חכמים, ונראה שבמקרים הללו הוא אכן מבטא עמדתו של האומר במובן של: "לדעתי".

נר שהיא חובה לבין רחיצת ידיים ורגליים שאינה אלא רשות, או לכל היותר "מצווה"²⁹.
ההדגשה בדברי רבא: "שאני אומר", מבהירה שאין זו הסכמה כללית של האמוראים, ומסתבר שאביי לא הסכים לה קודם ששמעה מרבא.³⁰ לפי האמור לעיל, נראה שאביי הבין את הדלקת נר שבת כדעת התנאים וכחלק מן האמוראים שהוזכרו בפרק הקודם – כפרט בהכנת עונג שבת, אך לא כחיוב, ואילו רבא הוא שביסס את הדעה שיש בהדלקת הנר חיוב גמור.

שלושה נתונים מצטרפים לביסוס הסברה שיש לייחס לרבא את המפנה במעמדו של נר שבת. רבא הוא שקבע את העדיפות של נר שבת על פני נר חנוכה וקידוש. הוא זה שהשתמש לראשונה במונח "שלום ביתו", כנימוק המייחד את הדלקת נר שבת משאר "מכשירי עונג שבת", והוא שחידש לאביי שהדלקת נר היא "חובה".

כמה מתייחד, אליבא דרבא, נר שבת משאר "מכשירי עונג שבת"? במה זכתה הדלקת הנר שהפכה להיות מצווה חיובית, יותר משאר ההכנות לעונג שבת, כהטמנת חמין ורחיצת ידיים ורגליים? נראה שר"מ המאירי השיב לכך בפירושו, אם גם במובלע:

הדלקת נר בשבת חובה מדברי סופרים מפני שהיא ראש לכל עונג שאין עונג בלא אורה. וכתבו הגאונים שמאחר שכן מברכים עליה להדליק נר של שבת כשאר מצוות שמדברי סופרים. ומ"מ רחיצת ידיים ורגליים או כל גופו או ראשו בחמין רשות והמרכבה בתענוג

²⁹ בסוגיה זו משמע שחובה היא מעלה גדולה יותר ממצווה, ובדרך זו אנו נוקטים בכל המאמר הזה. אמנם, תוספות עמדו על כך שבהקשרים אחרים חובה היא פחות ממצווה, כמו בסוגיית נטילת ידיים. ועי' תוספות, ד"ה "חובה", כ"ה, ע"ב. מסתבר שהמונחים הללו מכילים יותר ממשמעות אחת, ותלויים בהקשרם. ואין כאן מקום להאריך.

³⁰ כך פירש הרא"ש בתוספותיו, וכך פירש הפני יהושע מדעתו. אבל תוספות לא פירשו כך; בד"ה "הדלקת נר בשבת חובה" (כ"ה, ע"ב) הסבירו שהחובה המחודשת על-פי רבא היא להדליק הנר במקום סעודה. אבל עצם הדלקת הנר היא חובה גם לדעת אביי, וראה לכך הביאו ממשנת "על שלש עבירות". אבל אין הכרח להסביר כך, ופירושנו בפנים הוא כפירוש הפני יהושע על אתר: "בתוספות בד"ה הדלקת נר בשבת חובה ... נראה דמשמע להו דהדלקת הנר היינו דומיא דחלה שהיא מצווה וחובה אלא דבאמת אין הכרח כ"כ בזה דאפשר הא דקאמר התם שאין זהירות בהדלקת הנר היינו שאין זהירות להדליק בזמנו אלא מאחרות ומדליקות ודומיא דסיפא דמתני' דהתם דקתני שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו כו' הדליקו את הנר והיינו שיזרז שידליקו קודם ספק חשיכה, ואפשר נמי דאין הנשים זהירות להדר אחר שמנים ופתילות יפות. וא"כ לפי"ז הא דקתני שאין זהירות בהדלקת הנר הוי דומיא דשאיין זהירות בנדה דהיינו על כרחך שאין זהירות בדיקדוקי הדינים כראוי דהתם ודאי לא שייך לומר שאין זהירות במצוות נדה כלל". הפני יהושע כיוון מדעתו לדברי תוספות הרא"ש (כ"ה, ע"ב, ד"ה "הדלקת").

נקיות ובחבוב מצוות שבת הרי זה משובח.³¹

האור הוא "ראש לכל עונג", ולכן הוא "חובה מדברי סופרים", ואילו שאר העינוגים הם בבחינת רשות, אף כי מובן שכל המרבה בהם הרי זה משובח.

במדרשים שנערכו בתקופת הגאונים ואילך, אנו מוצאים את הדעה שהדלקת נר שבת היא מצווה משום "וקראת לשבת עונג", במובן של מצווה חיובית:

נר השבת מנין? שנאמר וקראת לשבת עונג (ישעיה, נ"ח, י"ג) ... לכך נצטוו הנשים על מצוות הנר בשבת, אמר הקב"ה אם הייתם זהירים בנר שבת, אף אני מאיר לכם, שנאמר והיה (ה' לך) [לך ה'] לאור עולם (ישעיה, ס', י"ט).³²

במדרש דברים רבה אף מונים את נר שבת בין מצוות דאורייתא:

ברוך אתה בעיר אמר רבי יצחק בעיר בשכר המצוות שאתה עושה בעיר חלה וציצית וסוכה ונר שבת, וברוך אתה בשדה בשכר מצוות שאתה עושה בשדה, לקט, שכחה, ופאה.³³

חידושו של המאירי הוא בהסבר המדויק מדוע הנר הוא ה"עונג" היחיד שמעשה הכנתו הוא חיוב גמור עד כדי שהוא מוגדר כמעשה מצווה שמחייב ברכה: הוא "ראש לכל עונג" מפני ש"אין עונג בלא אורה", כלומר, קיומו של אור הוא תנאי להנאה מכל שאר העינוגים. ההבנה שהנר הוא תנאי מוקדם לעינוגים אחרים מצויה כבר אצל בעל השאלות, אך הוא מצמצם זאת לתחום הסעודה:

ברם צריך, אילו מאן דבעי למיזבן שרגא וקידושא לשבתא, וליכא בידיה אלא אחד מיניהו, הימנייהו עדיף? קידושי עדיף דהוה ליה חיובא דאורייתא, דכתיב "זכור את יום השבת לקדשו" ואמר רבי: "זוכריהו על היין", אבל נר כבוד בעלמא הוא, או דילמא נר עדיף, דאי ליכא נר עדיף, לא מיתכיל ליה ולא מישתתי ליה, ומענייא שבתא, ולא הוי שלום בביתה...³⁴

בעל השאלות סבר, שכוחו העדיף של הנר נובע מכך שהאור הוא תנאי הכרחי לקיומה המכובד והמענג של סעודת שבת. העדרו של הנר משולחן הסעודה וממקום הקידוש פוגע באפשרות לקיים את הקידוש, ולכן אף-על-פי שהקידוש הוא מדאורייתא והדלקת הנר אינה

³¹ בית הבחירה, שבת, כ"ב, ע"ב.

³² מדרש תנחומא, נ"ח, א'.

³³ דברים רבה, ז', ה'.

³⁴ שאלות, תצוה, ד"ו.

אלא מדרבנן, הרי שחוסר היכולת לקיים קידוש כתקנו בהעדר נר, מחייבת את קדימות הנר לקידוש. אף-על-פי שבעל השאלות כלל בדבריו גם את הביטוי "שלום בביתה", נראה שבעיניו המושג "שלום ביתו" הוא חלק מן המכלול של עונג שבת, הכרוך דווקא בסעודה. גם רש"י, בהתייחסו לקביעה שהדלקת נר היא חובה, פירש את החובה בהקשר של מקום הסעודה:

חובה – כבוד שבת הוא, שאין סעודה חשובה אלא במקום אור כעין יממא, בפרק בתרא דיומא (ע"ה, ב').³⁵

המשמעות המעשית של התפיסה שחובת הדלקת הנר שייכת לכבודה של סעודת שבת, באה לידי ביטוי בעמדתו של בעל ספר העתים (ר"י ברצלוני, ספרד, דור אחרי הרי"ף), שקיומו של נר הוא תנאי הכרחי למצוות קידוש:

ושמענין מהא דאמרינן לעיל ויניחנו ויצא א"ל שאני אומר הדלקת נר בשבת חובה, שמענין (מהא) נמי דאסור לקדש בשבת בלא נר.³⁶

גם התוספות פירשו את החובה להדליק נר, בהקשר של מקום הסעודה:

הדלקת נר בשבת חובה – פי' במקום סעודה דחובה היא שיסעוד במקום הנר משום עונג.³⁷

מדברי התוספות רא"ש משמע פירוש שונה במקצת במושג ה'חובה', והוא, שקיימת חובה לסעוד במקום שבו דולק נר:

הדלקת נר שבת חובה – פירוש צורך הדלקת הנר כלומ' מה שמדליקין בשבילו הנרות דהיינו הסעודה חובה הוא שיסעוד במקום הנר בשביל עונג שבת.³⁸

העולה משיטות הראשונים שנדונו בפסקה זו הוא שהדלקת הנר היא חלק בלתי נפרד מן

³⁵ רש"י, שבת, כ"ה, ע"ב, ד"ה "חובה". להלן יבואר, שזו דעת רש"י בעניין ה"חובה", אבל את קדימות הנר לקידוש, משום "שלום ביתו" הסביר בדרך אחרת. ומסתבר לומר שרש"י, כתוספות, סובר שיש "שני דינים" בהדלקת הנר: "שלום ביתו" – בכלל הבית, ו"חובה" – במקום סעודה.

³⁶ ספר העיתים, י"ג. גם לשיטת התוספות עניין עונג שבת כורך את הקידוש, הנר והסעודה באותו מקום. עי' בדבריהם בסוגיית "קידוש במקום סעודה", פסחים, ק"א, ע"א. עי' שם, ד"ה "אף ידי קידוש", ו"בקיודשא דהכא".

³⁷ תוספות, שבת, כ"ה, ע"ב, ד"ה "הדלקת נר".

³⁸ תוספות רא"ש, שם.

המכלול של הכנות עונג שבת. אלא שקביעת העדיפות של הנר על פני קידוש, על-ידי רבא, חייבה לתת מעמד מיוחד להדלקת הנר על פני שאר ההכנות. ניתן לסכם ולומר שלגישה הזאת האור הוא המאפשר את קיומם של שאר העינוגים, ומכאן חשיבותו של הנר.

נמצא שלפי דעה זו, אפשר לראות בהדלקת הנרות בערב שבת נקודת מפתח בסידור עונג שבת. מצד אחד, זהו סיכום כל ההכנות לשבת, ומצד שני זהו התנאי היסודי לכך שניתן יהיה ליהנות ממה שהכינו בליל שבת. מיקומה של הדלקת הנר על "קו פרשת המים" שבין סיום ההכנות לבין תחילת עונג שבת, מבטאת יפה את העובדה שהאור הוא "ראש לכל עונג".

ייתכן שדבר זה בא לידי ביטוי גם בכרייתא המתארת את סדר הזמנים בכניסת שבת:

תנו רבנן, שש תקיעות תוקעין ערב שבת: ראשונה להבטיל את העם ממלאכה שבשדות, שניה – להבטיל עיר וחנויות, שלישית – להדליק את הנר, דברי רבי נתן. רבי יהודה הנשיא אומר: שלישית לחלוץ תפילין. ושוהה כדי צליית דג קטן, או כדי להדביק פת בתנור, ותוקע ומריע ותוקע ושובת. תנא דבי רבי ישמעאל ... התחיל לתקוע תקיעה שלישית – סילק המסלק, והטמין המטמין, והדליק המדליק. ושוהה כדי צליית דג קטן, או כדי להדביק פת בתנור, ותוקע ומריע ותוקע ושובת.³⁹

הדלקת הנר היא הפעולה האחרונה בסדר הכנות השבת, לדעת רבי נתן. כך גם אליבא דרבי ישמעאל, שמותיר אמנם זמן מועט להשלמת הכנות מועררות – כדי צליית דג קטן או הדבקת פת בתנור, אך אלו אינן מהוות אלא מרווח זמן קצר שניתן אחרי סיום סדר ההכנות הרגיל להשלמות של "הרגע האחרון", ואילו המעשה הקבוע האחרון של הכנות השבת הוא הדלקת הנר.

לפי התפיסה הזאת יש כבר מקום לחייב ברכה על הדלקת הנר, כפי שפסקו הגאונים.⁴⁰ שכן

³⁹ שבת, ל"ה, ע"ב. המקור במשנה הוא בסוכה, ה', ה'. שם מובחנות שתי קבוצות של תקיעות: שלוש ראשונות "להבטיל את העם ממלאכה" ושלוש אחרונות להבדיל בין קודש לחול. התקיעה השלישית היא, אם כן, התקיעה החותמת את ההכנות לשבת והשלושה האחרונה היא הכרזה על כניסת השבת. הסדר שבברייתא הובא בספרות ההלכה כסדר מחייב: עי', רי"ף ורא"ש על אתר, רמב"ם, משנה תורה, הלכות שבת, ה', טור, שולחן ערוך, אורח חיים, רנ"ו.

⁴⁰ סדר ר' עמרם גאון, סדר שבתות: "והמדליק נר של שבת צריך לברך. ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצוותיו וצונו להדליק נר של שבת. מה טעם, כיון דחובה, שכך אמרנו הדלקת נר בשבת חובה. דאמר רב יהודה אמר שמואל הדלקת נר בשבת חובה ואסמכוה רבנן אקרא דכתיב וידעת כי שלום אהלך וגו', הילכך חייב לברך. ואם תאמר רבנן מנין צונו, רב אמר מן שאל אביך ויגדך". ועי' גם תשובות הגאונים, מהדורת ש' עמנואל, סימן קמ"ב. הראב"ה מצטט ברכה זו

הדלקת הנר נתפסת, בעקבות דברי רבא, כמצווה חיובית. אמנם, עדיין רואים את הדלקת הנר כחלק ממכלול עונג שבת, ולכן המשמעות של המצווה והתוכן של הברכה הוא רחב יותר מאשר עצם עניינה של הדלקת הנר. זוהי ברכה ומצווה האוגדת בתוכה את המכלול של מצוות עונג שבת. במעמד הדלקת הנרות והברכה עליהם, מגיעות ההכנות לשבת לסיומן, וכל מה שהוכן לכבוד שבת נהיה ראוי לשימוש בדרך של עונג – לאור הנרות.

על בסיס ההנחה הזאת, הצדיק הרב אליעזר י' וולדינברג, **בציץ אליעזר**, מנהג שבעיניו היה נחשב ליוצא דופן, לקיים הדלקת נרות "טקסית" בכניסת שבת:

(ז) בהיותי מעוניין לדעת אם באולי ישנם בכל זאת גלילות כאלה שכן מקפידין שם לעמוד בשעת ברכת הנרות של האישה, שאלתי על כך לרב גדול אחד מזקני גדולי רבני הונגריא, והופתעתי לשמוע ממנו שבביתו דידיה נהוג כך והרבנית היא המחזרת אחר זה ומקפדת בקפידא יתירא שמוכרח לעמוד על ידה בשעה שמברכת על הנרות ולענות אחריה אמן, ובהטעימו לי שהוא בעצמו אינו יודע טעם על כך, אבל הרבנית מענה בפיה שכך נהגו בבית הוריה ובכל הגלילה שגודלה ולכן עליה להמשיך במנהג זה. והוא בעצמו יודע ג"כ מעוד הרבה שנוהגים כן.

ועלה בדעתי דאולי הוא מפני כך, דראיתי בספר תורת שבת בסי' רס"ג סק"ז שמקשה דצריך עיון מדוע לא מברכין על אכילת ותענוג שבת, ואחד מהתירושים שמתרץ על זה הוא, דיש לומר דכל תענוגי שבת מצווה חדא היא, ואם כן, בברכה שמברכת האישה להדליק נר של שבת יוצאין בו על כל תענוגי שבת. אך מעיר, דלפי זה יהיו מחויבים הבעל הבית וכל בני הבית לעמוד בשעת ברכת הדלקת הנר, ויכוונו לצאת בכך על תענוגי שבת, ולא נזכר ולא נראה רמז בשום פוסק מזה עיי"ש.

ואם כן, אולי גלל כן שסברו שבברכה זאת כרוכה כל עניני עונג וכיבוד שבת (יעוין בערוה"ש סי' רס"ג סעיפים א' ב' ודו"ק) לכן הנהיגו בגלילות ההם ראשוני המתקנים שהאנשים יעמדו על הנשים בשעת ברכת הנרות ולענות אמן כדי לצאת עי"כ על כל מצוות כיבוד וענג שבת, ובהמשך הזמן נשתקע הטעם ונשאר רק המנהג בלי לדעת טיב טעמו.⁴¹

מירושלמי ברכות, ואינה לפנינו. עי' גם במה שכתב א' אפטוביצר, במהדורתו לראב"ה, א', סימן קצ"ט, עמ' 263, הערה 10.
⁴¹ שו"ת ציץ אליעזר, י"א, כ"א. אמנם, הרא"י וולדינברג דוחה את המנהג הזה, בסברו שיש בו צד בעייתו: עמידת הבעל ובני הבית בעת הדלקת הנרות עשויה להיחשב כקבלת שבת, והיא תמנע מבני הבית להמשיך במלאכה אחרי הדלקת הנרות. מובן, שאין חיוב להמשיך במלאכה, ומי שרוצה לקבל עליו שבת בזמן הדלקת

מדברי התורת־שבת הסיק הרא"י וולדינברג, שיש מקום לקיומו של "מעמד" הדלקת נרות משפחתי, שהוא מעמד הסיום של כל ההכנות לכבוד שבת ולעונג שבת, וברכת הדלקת הנרות משמשת לא רק כברכה על הנר אלא כברכה הכוללת והמסכמת את כל ההכנות לשבת.

ג. שלום בית

העדיפות שנתן רבא להדלקת הנר הוסברה על ידו בכך שזו היא "שלום בית". המפרשים שהוזכרו בפסקה הקודמת הסבירו "שלום בית" כמובן של האור כמאפשר קיומם של עינוגי השבת האחרים, ובראשם הסעודה. אבל רש"י ייחד ל"שלום בית" ערך עצמאי; בהסבירו את "שלום בית" מתמקד באי הנוחות הכללית שנגרמת בעת החשיכה בבית:

שלום ביתו: ... שבני ביתו מצטערין לישב בחושך.⁴²

ובמקום שאין נר אין שלום, שהולך ונכשל והולך באפילה.⁴³

נוסף נוסף על דברי רש"י מוסיף הכלבו:

שבמקום שאין בו נר אין שלום לפי שאדם הולך בחושך ונכשל ואז כועס על בני ביתו.⁴⁴

לפי הגישה הזאת, חובת הדלקת נר שבת היא בכל חדרי הבית שבהם מצויים בני הבית, ואין ייחוד למקום מסוים. בבית שיש בו כמה חדרים, אם הדליק רק במקום אחד – לא קיים המצווה כראוי.

העובדה שרש"י פירש "שלום בית" בלי קשר לסעודה, מורה שלדעתו מעלתו של הנר על פני הקידוש איננה בכך שהוא תנאי המאפשר קידוש וסעודה, אלא שהערך של שלום הבית, כמובן של "איכות חיים" בבית, גובר על ערך הקידוש.

זכר לאפשרות, שגם חובת הברכה לשיטתם של רש"י ותוספות איננה על מקום הסעודה, אלא על נר של "שלום בית", מצויה בעדות אחת משמם של התוספות:

וכתבו בתוספות בפרק כמה מדליקין שצריך לברך לכל נרות שמדליקין בשבת שמשמשתין לאורן, כגון שמדליקין במרתף לראות להביא יין לסעודה או בחצר כדי

נרות ודאי רשאי לעמוד ולהשתתף בהדלקת הנרות, אלא שהמנהג הרווח הוא להמשיך במלאכה, ולכן סבר הרא"י שאין להנהיג כן.

⁴² רש"י, שבת, כ"ג, ע"ב.

⁴³ רש"י, שבת, כ"ה, ע"ב, ד"ה "הדלקת נר בשבת".

⁴⁴ כלבו, ל"ו.

לישכב.⁴⁵

לפי ההסבר הזה, לא מובן עדיין מדוע עדיף שלום ביתו על קידוש היום. ומה גורם לכך שהדלקת הנר תיחשב למצווה חיובית לעומת הטמנת חמין ורחיצת ידיים ורגליים שאף הן נחוצות לכבוד השבת ולעינוגה.

כדי ליישב זאת יש לומר, שעניין השלום בשבת הוא עניין מרכזי – נוסף על עניין העונג והכבוד של שבת. לא כאן המקום להאריך בעניין היחס בין השבת והשלום, ודי אם נזכיר פרטים אחדים: הברכה המקובלת לשבת: "שבת שלום", שיסודה בגמרא כבר בברכת האבלים בשבת: "ושבתו בשלום".⁴⁶ חתימת ברכת השכיבנו ב"הפורש סוכת שלום".⁴⁷ כדגם לפרשנות הגותית המבססת את הקשר בין שבת, שלום ואור הנר, נצטט דברי המהר"ל בסוגייתנו:

ויש לך לדעת, כי אין נקרא שלום רק האור בלבד, מפני שהוא נותן הבדל בין הדברים, וזהו השלום כאשר יש הבדל בין הדברים. כי כאשר נקרא החושך ערב, מפני שבחושך הדברים הם מעורבים, ואין ניכר זה בפני זה והם מעורבים יחד, והאור נקרא בוקר שעל-ידי האור יש ביקור בין הדברים בין זה לזה. וכאשר יש בקור בין דבר לדבר. הוא השלום אשר הוא בין הדברים, ואין אחד נכנס ומתערב בחברו רק כל אחד בפני עצמו. ולפיכך נקרא נר שבת שלום, כאשר האדם שובת ממלאכה ויש לו נר שבת. וזה שאמר ותזנח

⁴⁵ צרור החיים לר' חיים אבן דוד מטודילה, מובא אצל י' תא-שמע, מנהג אשכנז הקדמון – חקר ועיון, ירושלים תשנ"ב, עמ' 130. אף-על-פי שהתוספות, כמו בעל השאלות כרכו את חובת הדלקת הנר בסעודה, אין הם מצמצמים את כל חיוב ההדלקה למקום הסעודה דווקא. לדעת התוספות יש "שני דינים" בהדלקת נר שבת. האחד, החמור יותר, הוא בדרגת "מצווה", שעל קיומה הסכים, לדעתם, גם אביי. והשני, הפחות בחומרתו, שדרגתו היא רק "חובה", הוא חידושו של רבא והוא נוהג דווקא במקום הסעודה. לדעת התוספות "חובה" היא פחות מ"מצווה". הם למדו זאת מסוגיית נטילת ידיים בחולין. אבל, כאמור, יש מקומות שבהם המשמעות מהופכת. עי', תוספות, ד"ה "חובה", שבת, כ"ב, ע"ב.

⁴⁶ שבת, י"ב, ע"ב, והובא בפוסקים.

⁴⁷ לראשונה מוזכר במדרש תהלים, ו', ועי' שם, בהערות בובר. ונזכר בסדר תפילת ערב שבת בסדר רב עמרם גאון. שם מוזכר שיש הנהגים לחתום שומר עמו ישראל כמו בחול. וכן האבודרהם מעיד על חילופים כאלה גם בספרד בזמנו. לעומת זאת, המאירי במגן אבות, א', מביא מסורת אחרת, שנהגו לחתום ב"שלום" גם בחול, ומקורה בירושלמי ובנוסח מדרש תהלים. נראה שבתחילה היו שתי מסורות חתימה ל"השכיבנו", ועם הזמן התקבלה האחת לחול והאחרת לשבת. ועי' לסיכום כל העניין במאמרו של י' גרטנר, "הפורס סוכת שלום", סיני, צ"ד (תשמ"ד), עמ' רנ"ב-רס"ה, ושוב ובהדגשים אחרים, לרבות הפרשנות על-פי סוד, אצל י' תא-שמע, מנהג אשכנז הקדמון, עמ' 142 ואילך.

משלום נפשי זו הדלקת נר בשבת. כי הדלקת נר בשבת הוא עצם השלום, מצד שהשבת מיוחד לשביתה ושלום כמו שאמרו בתפלת אתה אחד, מנוחת שלום ושלוח, ויש לו נר שהוא שלום זה נקרא שלום. וכאשר אין לו נר בשבת אין לו שלום, במקום שראוי שיהיה לו שלום דהיינו בשבת.⁴⁸

ודוגמה להדרכה מעשית הנגזרת מכך:

ואם יש לו קטטה עם חברו או עם אנשי ביתו יעבור על כל פשע ולא יזכור שום עוון ביום השבת אלא אהבה וחבה שלום ורעות, ולא יחלל השבת הקדוש בכל דבר שהוא חול כי פוגם בזה קדושתו ומעלתו כי קדושת השבת רומז לעניין גדול אשר אין שם אלא מנוחה והשקט וכל קטטות ומריבות ספו תמו וכל עולתה קפצה פיה.⁴⁹

לפי זה, הדלקת נר של שבת משמעותה יצירת מסגרת לאווירה של שלום בית: נינוחות ורוגע לאדם בביתו ושלום ופיוס בין בני הבית. תחינות הנשים בהדלקת הנרות כוללות גם עניינים אלו, ויותר מרמז לכך יש כבר בגמרא עצמה:

משנה: שלשה דברים צריך אדם לומר בתוך ביתו ערב שבת עם חשכה: עשרתם? ערבתם? הדליקו את הנר.

גמרא. מנא הני מילי? – אמר רבי יהושע בן לוי: אמר קרא (איוב, ה') וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא. אמר רבה בר רב הונא: אף על גב דאמור רבנן שלשה דברים צריך אדם לומר וכו', צריך למימרינהו בניחותא, כי היכי דליקבלינהו מיניה. אמר רב אשי: אנא לא שמיע לי הא דרבה בר רב הונא, וקיימתי מסברא.⁵⁰

ד. כבוד שבת

כבר בלשונם של בעל השאלות ורש"י שהובאו לעיל ראינו שיש עניין של כבוד שבת בהדלקת הנר. אמנם, בדברי השאלות משמע שהדלקה לכבוד היא דווקא מדרגה פחותה: "לכבוד בעלמא", והיא לבר לא הייתה מספיקה לתת לנר עדיפות על קידוש. רש"י, לעומת זאת, כורך את מושג "כבוד שבת" עם הקביעה ש"אין סעודה חשובה אלא במקום נר". קביעה שמסבירה מדוע הדלקת נר בשבת חובה, ולכן נראה שבעיניו יסוד "הכבוד" הוא מרכיב משמעותי ומחייב יותר, בהדלקת הנר.

⁴⁸ **חדושי אגדות**, א', ירושלים תשל"א, שבת, עמ' ח'.

⁴⁹ **ספר סדר היום** – סדר ערבית של שבת (מתוך: "התקליטור התורני").

⁵⁰ שבת, ל"ד, ע"א.

אמנם, ההבלטה של הדלקת הנר כמעשה שנועד לכבודה של השבת מופיעה בעיקר בכתבי הפוסקים האשכנזים אחרי זמנו של רש"י. י' תא-שמע הציג במאמרו "נר של כבוד"⁵¹ מקורות רבים לכך, וגם את טעם הדברים. וזו לשונו:

כוונתי בפרק זה להראות, כי למרות פשטות מהלך הסוגיות במסכת שבת הנ"ל, רווח בימי הביניים באשכנז המנהג שלא להשתמש ולא ליהנות מנר של שבת, אלא לייחדו לכבוד שבת וקדושתו, ולהדליק נרות נוספים, נבדלים ממנו, לאורה. ומכאן שורש המנהג להדליק שני נרות בשבת (לפחות) – ואין צריך לומר: שלשה וארבעה – שנתבסס בכל קהילות אשכנז ונתפרש אחר כך בדרכים שונות וברמזים מסובכים, עד כי סיבתו הראשונה כמעט ונשתכחה כליל. התפתחות זו מיוחדת לאשכנז (ואגפיה) בלבד, ובין הקהילות הספרדיות לא נודעה אלא בתקופה מאוחרת יותר, וכתוצאה ממגעייהן עם בני אשכנז. וסיבה עמוקה לדבר: ימי הקיץ הארוכים מאד בקווי הרוחב הצפוניים, אילצו את היהודים לסיים את סעודת השבת בעוד היום גדול. בכך נתבטל משמעו היסודי של נר השבת, שאורו הפך מיותר ואף מגוחך – לאור החמה, ועל כן הפך עורו מנר של מאור ועונג, לנר של כבוד וסמל.⁵²

התופעה ההיסטורית-גאוגרפית, קיומו של מרכז יהודי חשוב שבימות הקיץ סעד את סעודת השבת בעוד היום גדול, חייבה למצוא טעם חדש לנר שבת, שהרי שוב לא שימש הנר לעונג. ועל כן, הועמד במקום מרכזי הטעם של כבוד שבת.

התעוררותם של בני אשכנז הצפונית לראות בנר של שבת "נר של כבוד", הדלקה טקסית ולא שימושית, היא דוגמה מופתית להתמודדות עם בעיה של איבוד המשמעות המקורית של ההלכה בשל שינוי הנסיבות שבהן מקיימים אותה.⁵³ הם לא העלו על דעתם לבטל את הדלקת הנר, שנחשבה כבר מימי הגמרא והגאונים למצווה חיובית, הטעונה ברכה, אלא חשפו בה טעם חדש: כבוד שבת.

ברור שאם זהו הטעם, מתחייבות מכך מסקנות מעשיות שונות לגמרי מכפי שעלו מן הטעמים הקודמים, כמבואר בספרי פוסקים אשכנזיים שונים. כך למשל בקטע המסכם הבא,

⁵¹ מנהג אשכנז הקדמון, ב', עמ' 125 ואילך.

⁵² שם, עמ' 126.

⁵³ פרשה הלכתית אחרת שהושפעה מעניין זה, היא הקדמת זמן קריאת שמע ותפילת ערבית לפני צאת הכוכבים. סוגיה זו נדונה בפירוט רב במאמרו של י' כ"ץ, "מעריב בזמנו ושלא בזמנו, דוגמא לזיקה בין מנהג, הלכה וחברה", הלכה וקבלה, ירושלים תשמ"ה, עמ' 175.

המובא בכלבו:

והר"ם [מרוטנבורג] כתב: ומצווה לעשות לשבת ב' פתילות לפחות, אחת כנגד זכור, ואחת כנגד שמור ע"כ.

וכיון שהדלקת נר שבת חובה, מדליק אפילו אין לו לסעוד, כגון בליל יום הכפורים או בליל פורים, אם סעד מבעוד יום, כל זה דעת ה"ר דוד ב"ר לוי ז"ל פרק במה מדליקין. וכתב הר"ם שמותר להדליק נר בעששית בבית ולאכול בחצר או באי זה מקום שירצה ואומר שרבינו ברוך אמר לו שאביו רבינו שמחה היה רגיל בקיץ לעשות כך להדליק נר בביתו ולאכול בחצר...

והר"ם כתב כי אותן בחורים ההולכים ממקום למקום שלא אכלו אצל נשותיהן, צריכין להדליק נר השבת ולברך עליו, משום דהדלקת נר שבת חובה, משום שלום הבית, פירוש, שלא יכשל באבן או בעץ או בשום דבר, אבל מי שהוא אצל אשתו אינו צריך להדליק בחדרו נר, לפי שאשתו מברכת בשבילו...⁵⁴

השינוי בתפיסה מנר לשימוש לנר של כבוד, נוגע לא לרק לגברא – האדם המדליק, אלא גם להתייחסות לחפצא – הנר הדולק. אם הנר הוא נר טקסי, שלא נועד לשימוש, אזי הוא מדמה לנר חנוכה שאין לנו רשות להשתמש בו כלל! ואכן, הראב"ה מעלה אפשרות זאת כנימוק להדלקת שני נרות:

ונראה לי דנהגו בשתי נרות, שאחת היא לאכול לאורה ואין היכר כי אם בשתים, כדאמרינן גבי נר חנוכה בשעת הסכנה מניחה על שלחנו ודיו אמר רב וצריך נר אחרת להשתמש לאורה, ואמרינן נמי התם הוואה אומר לצורכו הוא דאדלקה, להשתמש לאורה.⁵⁵

מכאן התגלגלו הדברים לפסיקת הרמ"א, האוסר להשתמש בנר של שבת שימוש שיש בו ביזוי המצווה.⁵⁶ אמנם, מצד שני ברור שאי אפשר להתייחס לנר שבת כאל נר חנוכה, שהרי יסודו במשנה ובגמרא הוא לצורך שימושים אחרים, ואם כן, חייבים לחלק ל"שני דינים" בנר שבת. נר של כבוד שבו נוהגים כבנר חנוכה, ושאר נרות להאיר את הבית שהם נרות של

⁵⁴ כלבו, ל"א. וכן הובא בשמו של המהר"ם גם בספר התשב"ץ (לר' שמשון ב"ר צדוק, תלמיד המהר"ם מרוטנבורג) בסעיפים ג' ו-ו'.

⁵⁵ ראב"ה, סימן קצ"ט.

⁵⁶ רמ"א, שולחן ערוך, אורח חיים, רע"ה, י"ב, בשם הרוקח. דבר שלא קיים כלל בשאר מכשירי עונג שבת, כגון במים של המרחץ או בשיירים של סעודת שבת.

שימוש.⁵⁷

ייתכן שדווקא מתוך המסקנה הזאת נחשף מקור תנאי לתפיסה של נר של כבוד. זו שיטת ר' טרפון הסובר שאין מדליקין אלא בשמן זית בלבד.⁵⁸

המסקנות המעשיות העולות מן הגישה של "נר לכבוד" הן:

- א. חייבים להדליק נר גם אם אין בו כל תועלת של הארת הבית. כגון: אם סועדים קודם החשיכה, אם יש נרות אחרים דלוקים מבעוד יום, או אם הבית מואר באור החשמל.
- ב. גם אם בעלי הבית מדליקים נרות, האורח חייב להדליק בעצמו.
- ג. יש לברך על הדלקת הנר, שכן זו מצווה בעלת אופי טקסי כמו הדלקת נר חנוכה.
- ד. יש מספר סמלי של נרות, החל משניים: אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור, וקיימת אפשרות למספרים סמליים נוספים.
- ה. יש להדר; להדליק בשמן זית את הנרות שעליהם מברכים.
- ו. כיון שיש דמיון מסוים בין נר שבת לנר חנוכה בעניין זה, נמנעים מלהשתמש בנרות שהודלקו לשם המצווה, ואת שאר הבית מאירים בנרות אחרים.

⁵⁷ **בשמירת שבת כהלכתה**, ב', מ"ג, הערה ר"ט, (על-פי דברי התורת שבת) מובאים דברי האחרונים שיש קדושה בנר שבת, ומקשה: "דמה קדושה יש בנר שבת שאינו אלא לעונג לנו". ועוד מוסיף שאלת "ממה נפשך" – אם אכן כך הוא, היה צריך לנהוג בנר שבת כל הזהירות הקיימת בנר חנוכה ובעצי סוכה. בסופו של דיון הוא מבחין בין "נרות שברכו עליהם" לבין נרות "שמדליקין בשאר החדרים ומשום שלא יכשל בעץ ובאבן". ואחרי ההבחנה הזאת עולה המסקנה "דגם בבית הכסא ידליק שיהא שם אור". אף-על-פי שזה ודאי שימוש של ביזיון. מתוך כך נתקבעה הבחנה ברורה בין שני סוגי נרות של שבת. אלו שמברכים עליהם יש בהם קדושה, ואלו שנועדו להאיר את הבית, הם חולין גמורים.

⁵⁸ משנה, שבת, ב', ב'. ואין הלכה כמותו. מכל מקום, ר' יהושע בן לוי סובר "שמן זית מן המובחר" (כ"ג, א'), והובא להלכה בשולחן ערוך, אורח חיים, רס"ד, כ"ג. מן הגמרא משתמע שיתרונו הוא שימושי: "צליל נהורי טפי". זה הסבר ראוי לדעת ר' יהושע בן לוי, מדוע יש להעדיף שמן זית, אבל לא לדעת ר' טרפון שאפשר להדליק רק בשמן זית. אם ב"נר של כבוד" עסקינן, יש לזית מעלות רוחניות יתירות הכרוכות בהיותו מן המינים שנשתבחה בהן הארץ ושימושו של שמן הזית במנורת המקדש ובקורבנות, לכן יש מקום לחייב להדליק דווקא בו. כאן מתגלה תופעה חשובה נוספת של "חוק שימור הרעיונות ההלכתיים". גם דעה שנדחתה מהלכה מוצאת בסופו של דבר את מקומה וביטויה במעשה. זו משמעות מחודשת לדעת ר' יהודה בתוספתא ריש עדיות: "לא הזכרו דברי יחיד בין המרובין אלא שמא תיצרך להן שעה ויסמכו עליהן". עיקרון זה מצריך כמובן הרחבה גדולה ועוד חזון למועד.

- ז. מתמקדים בשני הנרות הסמליים, דווקא כ"מצוות הדלקת הנר" ושאר התאורה אינה נתפסת כחלק מן המצווה.
- ח. המצווה חלה במיוחד על הנשים. כמו שבנר חנוכה "נר איש וביתו" והאיש מדליק לכל בני הבית, גם בנר שבת כך, אלא שכאן האישה מוציאה את בני הבית, ולכן אפשר לצאת בהדלקת נרות על-ידי האישה, אם יש לה כוונה להוציא ידי חובה: "אשתו מברכת בשבילו" ! גם כאשר הוא נמצא במקום אחר שאין בו אור.

ה. נרות שלובים

מובן, שההבחנות האמורות לעיל לא נסתרו מעיני האחרונים, פוסקים ומפרשים כאחד. הם זיהו את המרכיבים השונים של מצוות הדלקת הנר על-פי דרך הלימוד המסורתית, מבלי להיזקק להבחנות ההיסטוריות. נדגים זאת בחיבוריהם של שלושה אחרונים, מבתי מדרש שונים לגמרי זה מזה.

1. בית הלוי

ה"בית הלוי" אביו של הגר"ח מבריסק וראש בשושלת הלמדנות הבריסקאית שבה עסקנו בפתיחה, הציג את "שני הדינים" של הדלקת נר שבת באופן הבא:

במסכת שבת, דף כ"ה ע"ב שאני אומר הדלקת נר בשבת חובה כתבו התוס' (ד"ה: חובה) דיש רוצים לדקדק מזה דאין לברך על הדלקת הנר מדקרי ל' חובה ועוד דאם הייתה מודלקת א"צ לכבותה ולהדליקה ור"ת אומר דצריך לברך וגם צריך לכבותה כדאמרינן ובלבד שלא יקדים.

...וצ"ל דס"ל לאביי דעיקר המצווה של ההדלקה הוא משום כבוד שבת דההדלקה גופה הוי כבוד לשבת אע"ג דהוא אינו שם. ורבא הוסיף לו דמלבד חיוב ההדלקה משום כבוד שבת מחויב שיהי' לו נר דלוק במקום סעודה וזה הוי משום עונג שבת שלא יסעוד בחושך ולא סגי במה שהדליק במקום אחר. ועל זה הא שפיר י"ל כהי"מ דעל הך הדלקה דקאמר רבא דהוי רק משום עונג ובכה"ג גופה דאיירי רבא דשלא במקום הסעודה יש לו נר וקיים מצוות כבוד שבת רק צריך להדליק עוד במקום סעודה דעל הדלקה זו א"צ לברך מדקרי להדלקה זו חובה.

וגם מהסברא נראה כן דלא עדיף עונג זה מכל מה שמכין משום עונג שבת. וגם דאם הי' לו נר דלוק מבעו"י במקום סעודה א"צ כלל לכבותה ולהדליקה וסגי במה שידליק

השתא גם שלא במקום סעודה. והא דאמרינן (כ"ג, ע"ב) ובלבד שלא יקדים קאי על עיקר ההדלקה דאם מדליק מבעו"י ליכא כבוד שבת וכמש"כ רש"י בדף כ"ג ע"ב (ד"ה: שלא) דלא ניכר דמשום שבת הוא אבל בהך דעונג הא גם אם ה' דלוקה מכבר מגיע לי העונג...⁵⁹

הבית הלוי תולה את החקירה במחלוקת אביי ורבא, אליבא דפירוש התוספות. לדבריו, אביי סבר שיש חיוב הדלקה לכבוד, ורבא סבר שיש גם, בנוסף לכך, חיוב הדלקה לעונג. ומחקירה זו נגזרים ההבדלים המעשיים שהוזכרו לעיל: נר עונג הוא במקום סעודה, אין בו חיוב ברכה יותר משאר ההכנות של העונג, אין צורך להדליקו מחדש במיוחד כי אין בו דין ב"מעשה ההדלקה" אלא רק בקיום הנר הדולק והמאיר. לעומת זאת ב"נר של כבוד", שהוא חובה גם לדעת אביי, עיקר החיוב הוא ב"מעשה ההדלקה".

ההבחנה ההיסטורית שתוארה לעיל תורגמה כאן למינוחים הבריסקאיים הידועים: הבחנה בין "מעשה הדלקה" לבין "קיום האור" ומציאותם של "שני דינים" במצווה אחת: דין כבוד ודין עונג.

2. הרב ב"צ עוזיאל

הרב עוזיאל נשאל אם ראוי להדליק ולברך על נרות שבת באור החשמל, ותחילת תשובתו מבוססת על החקירה בטעמים השונים של מצוות ההדלקה:

בעיקר דין הדלקת נר שבת, פסק הרמב"ם ז"ל ... אחד אנשים ואחד נשים חייבים להיות בבתיהן נר דלוק בשבת וחייב לברך קודם הדלקה להדליק נר של שבת (הלכות שבת, פ"ה, ה', א'). מדבריו למדנו שאין חובה מיוחדת בהדלקת נר לשבת אלא חובת מצווה זו היא שיהיה נר דלוק בבית, ולפי זה יוצא שגם אם היה נר דלוק מערב שבת מבעוד יום, גם אם הדליק נר זה מי שאינו חייב במצווה זו, כגון גוי או חרש שוטה וקטן, כיון שבליל שבת נמצא נר דלוק בבית מקיים חובה זו...

ברם דברי הרמב"ם צריכים עיון שנראים סותרים את עצמם שהרי לדעת התוס' אין מברכים על הדלקת נר בשבת הואיל ואינה מצווה אלא חובה והואיל ואם הייתה מודלקת אינו חייב לכבותה ... ועוד שגם מציאות נר דלוק בשבת אינו מצווה תכליתית אלא הכשר מצווה משום עונג שבת ושלוש הבית וכמ"ש בגמ' ותזנח משלום נפשי אמר ר' אבהו זו הדלקת הנר בשבת (שבת, שם, כ"ה) ומבחינה זו דומה למים אחרונים שהיא חובה ולא תקנו עליה ברכה (אורח חיים, קפ"א, ז').

⁵⁹ בית הלוי, י"א.

והנה ר"ת ז"ל (תוספות, שם) סובר שמצוות הנר בשבת היא בהדלקת הנר ולכן אם היה הנר מודלק ועומד צריך לכבות ולחזור ולהדליק ... שהדלקת הנר בשבת היא גופה מצווה, שאין לברך להדליק על מציאות הנר בבית... מכאן סתירה למ"ש המג"א בשם מהר"מ להתיר הדלקת נר שבת מבעוד יום ולפרוש ידיה מול הנרות עם חשכה או שתאמר לגוי להדליק והיא תברך (אורח חיים, רס"ג, י"א) והואיל וההדלקה היא מצווה אין לברך אלא בשעת הדלקה ועל-ידי מי שמצווה בה, ופסקי מרן ז"ל צריכים עיון וברור שדבריו נראים סתראי...⁶⁰

הרב עוזיאל איננו מבחין בין נר עונג לנר כבוד, אלא בגדר חיוב המצווה, האם היא בחינת "הכשר מצווה" לעונג שבת, ואין מצווה ב"מעשה ההדלקה" אלא בהיות האור דלוק. וזו לדעתו שיטת הרמב"ם והמחבר, אף-על-פי שהם מחייבים ברכה על מעשה ההדלקה. ומנגד, מצויה שיטת התוספות שהמצווה היא במעשה ההדלקה, אך לא משום "כבוד" לשבת, אלא משום שיש חובה שיראה שמדליק לצורך השבת. ואולי אפשר לומר בכל זאת, שזהו עניין של כבוד השבת, שמכוון הדלקת האור דווקא לקראת השבת.

מסקנתו ההלכתית היא, שלדעת הסוברים שאין מצווה ב"מעשה הדלקה" אלא רק בקיומו של אור בבית, אפשר לצאת ידי חובה באור חשמל. אבל אם יש מצווה בהדלקה עצמה, כדעת התוספות, אזי יש חיוב להדליק בנר דווקא, כיון שבחשמל לא שייך "מעשה הדלקה".

הואיל והנעת כפתור החשמל אינה עושה הדלקה, שהרי אש החשמלי עצור ואצור הוא בחוטי החשמל והנעת המפתח אינה אלא להמשיך את הזרם או לעצור אותו, והואיל והפתילה שבה נאחז האור, היא של מתכת שאינה נדלקת אלא שהיא מתחממת ונעשית גחלת ומאירה בגחלתה, אפשר לומר שיוצא בה ידי חובת הדלקה לדעת הרמב"ם ומרן, שהרי איך שיהיה, הרי ניכר שהודלק לכבוד שבת, והנר מצוי בבית מלא אורה שמביא עונג ושלום הבית, אבל לדעת ר"ת והטור שמסתברא כוותיהו וכדאמרן אינו יוצא בנר חשמל ידי חובת הדלקה, הואיל והדלקה היא מצווה ובנר חשמל אין בו הדלקה שאין הנעת המפתח מדליק אלא ממשיך הזרם והאור העצור בו זורם ונאחז בפתילה מאליו ועוד שאין הפתילה נדלקת אלא מתחממת (עיינו, הרמב"ם משנה תורה, ה', משנה, שבת, ט', ה'-ו') ולכן אין לברך על הדלקת זו שאינו מוציאה מידי חובת הדלקת נר שבת.⁶¹

⁶⁰ שו"ת פסקי עוזיאל, ט'.
שם.

⁶¹

3. האדמו"ר מקלויזנבורג

האדמו"ר רי"י הברשטס, בעל שו"ת דברי יציב, נשאל "אם יש חיוב להדליק נרות שבת בכל חדר, או שיכולים לסמוך בזה על אור האלעקטרי". תשובתו מבוססת על ניתוח המרכיבים של מצוות הדלקת הנר, בסגנון דומה לזה שבבית הלוי:

הנה יש לחקור במצוות הדלקת נר שבת, אם החיוב הוא עצם מעשה ההדלקה, או שיהא אורה בבית. ובשבת, כ"ה, ע"ב, הדלקת נר בשבת חובה וכו' ואני אומר מצווה וכו' עיי"ש, ובתוס' יש שרוצים לומר דאין לברך אהדלקת נר וכו' ... ונראה בהבנת דבריהם, דס"ל שעיקר המצווה שיהא אור בבית, ולכן גם אם זה ע"י נר דלוק ועומד סו"ס אין חשך בבית והושג תכלית המצווה, וא"צ לכבות ולחזור ולהדליק, והיה ס"ל דכיון שיתכן לקיים המצווה בלי פעולה אין לברך...

וברמב"ם ריש פ"ה מהלכות שבת, הדלקת נר בשבת אינה רשות וכו' ואחד אנשים ואחד נשים חייבין להיות בבתיהם נר דלוק בשבת עכ"ל, וכן במחבר סי' רס"ג סעיף ב', ומשמעות הלשון כמ"ש שהחיוב רק שיהיה בבתיהן נר דלוק ולא עצם מעשה ההדלקה.

ועיין ט"ז ... שרצ"ל דשם משמע דגם בשבת הדלקה עושה מצווה, ומהרמ"א בסעיף ד' שפסק כדעת ר"ת דבדלוק ועומד חייב לכבות ולחזור ולהדליק והיינו משום דבעינן הדלקה, עיי"ש, ובאר ופרמ"ג שם בתרע"ה דממה שמברכין להדליק נראה דהדלקה עושה מצווה ושכ"כ המג"א בסי' רס"ג ס"ק כ"ג שגם בנר שבת הדלקה עושה מצווה עיי"ש.⁶²

דרך הילוכו מציג האדמו"ר את הטעמים השונים של הדלקת הנר, ומגיע גם לבירור המסקנות ההלכתיות השונות הנובעות מכך. לא נפרט כאן כיצד הוא מקשר את הדברים לסוגיות ולראשונים, כיון שעיקרי הדברים התבארו כבר לעיל, אבל נצטט את תיאורי טעמי המצווה ומסקנות ההלכה:

א. שיטת ר' משולם שאין מברכים על ההדלקה כי עיקר המצווה הוא באכילה לאור הנר:

שעיקר המצווה אינה מעשה ההדלקה אלא שיהא אורה בבית דהיינו כדי שיאכל סעודת שבת במקום אור כעין ימא, ולכן ס"ל לרבינו משולם שבשעת הדלקה אינו מקיים המצווה אלא כשסועד לאור הנר שזה תכלית המצווה, והדלקה הוי רק כמו הכשר מצווה... מוסבר היטב דעיקר הדלקת הנרות כדי שיאכל הסעודה במקום אור דבלא זה ליכא עונג ואין זה סעודה, ולכן ס"ל שבלי נר אין כאן קידוש במקום סעודה ... ולפ"ז

⁶² שו"ת דברי יציב, אורח חיים, כ'.

ההדלקה בגדר עונג שבת שהחיוב לענגו במאכל ובמשתה, ובחשיכה אוכל ואינו שבע וליכא עונג. ובפרמ"ג, דאף שגם שאר מאכלים ובשר בכלל העונג מ"מ נר שבת עדיף דאיכא כבוד ועונג עיי"ש, ולהנ"ל י"ל ביותר דכיון שבלי נר ליכא עונג במאכלים, עדיף שיאכל פת לאור הנר ויקיים מצוות עונג בשלימות ממה שיאכל שאר מאכלים בחשיכה.

ב. שיטת רבנו תם: שבדלוק ועומד צריך לחזור ולהדליק ולברך, שיהיה ניכר שמדליק לכבוד השבת.

ומוסבר בזה דעת הר"ת שבתוס', שבדלוק ועומד חייב לכבות ולחזור ולהדליק, וכן ברמ"א, דנהי שתכלית המצווה שיהא אור בבית, מ"מ בעינן ג"כ לכבוד שבת ובדלוק ועומד ליכא היכירא.

...וי"ל שזה מכבוד שבת שילך לבטח דרכו בכל החדרים, וכמו לכבודו בכסות נקיה, וגדר עונג הוי בנרות שעל השולחן שיאכל לשובע נפשו במקום אורה וכנ"ל ודו"ק. וכן במ"ש הרמ"א בסעיף ח', דאנו נוהגין להדליק כמה בעה"ב במקום אחד, ובמג"א: דכל מה דמתוסף אורה יש בה שלום בית ושמחה יתירה להנאת אורה בכל זווית וזווית וכו' עיי"ש, וי"ל ג"כ דהוי כבוד שבת שמרכיב נרות בשבילו ודוק.⁶³

ג. שיטת ראשוני אשכנז, להדליק גם נרות שאין בהם שימוש, רק לכבוד השבת:

ועכ"פ שפיר מברכות למ"ש רמ"א שהמנהג לברך על תוספת אורה, ומה גם שכבר הונהג להדליק נרות לכבוד בכל הזדמנות חשובה לסעודת מצווה וכדו', והוי מכבוד את השבת בזה שמדליק נרות כמו בשביל אדם חשוב שמגיע ובא, וכעין שמבואר בדף קי"ט מהכנות האמוראים לכבוד שבת מלכתא ודוק.⁶⁴

ד. המסקנה המעשית: להדליק על השולחן "לכבוד" אפילו אם יש אור חשמל בבית.

וזאת תורת העולה, שעיקר חובת הדלקת הנרות לצורך סעודה ומשום עונג שבת, אלא שיש בזה גם משום כבוד שבת, דמשו"ה בדלוק ועומד קיי"ל דחייב לחזור ולהדליק, וא"ש שהנשים מדליקות ומברכות אף שיש אור האלעקטר"י כיון שדלוק מבע"י. ואולי עוד, דכיון שמשתמשים בזה תמיד אין כאן היכר לכבוד שבת אף אם יכבה ויחזור וידליק, אך לא מצינו בפוסקים שיחלקו בזה ודו"ק.

אמנם חיוב זה יי"ח בנרות שמדליק על שולחנו, וכלשון הרמב"ם בפרק ל', ובשאר

⁶³ יצוין שבערוך השולחן, סימן רס"ג, יש עמדה הפוכה: במקום הסעודה זה כבוד ובשאר החדרים עונג. וכך לכאורה משמע בפשטות מלשון רש"י שהובאה לעיל. אבל האדמו"ר הביא דבריו וחלק עליהם מכוח דברי הרמב"ם, השולחן ערוך והאחרונים.
⁶⁴ דברי יציב, שם.

חדרים שפיר סומך על אור האלעקטר"י כיון שעיקר חובת הדלקה רק שיהא אור בבית והא איכא, ומה שמחוייב במעשה הדלקה הוי רק מחמת כבוד וסגי במה שמדליק על השולחן ודו"ק. ובפרט להמבואר בלבושי שרד הנ"ל, שהטעם רק כדי שלא יכשל בעץ ואבן, וא"כ כיון שיש איזה אור או שמאיר לתוכה מחדר הסמוך הרי לא יכשל כבר ודו"ק.⁶⁵

כפי הנראה משלוש הדוגמאות הללו, האחרונים לא נטו לחדד את המחלוקת בין הטעמים ושיטות הראשונים ולהכריע ביניהן, אלא לשלב את הטעמים יחד ולתת לכל אחד מהם ביטוי בהלכה.

אנו יכולים להצביע כעת על תרומתה של כל גישה, ויתר על כן, להציע חובות והנהגות **נוספות** אופייניות לזמננו:

א. על-פי הגישה הבסיסית של פרק "במה מדליקין" יש חובה שכל אור המודלק בבית יהיה אור שדולק היטב ואין בו חשש היכבות וחשש הטיה. דבר זה מחייב גם לגבי נרות השבת וגם לגבי התאורה החשמלית.

ב. הגישה של "עונג שבת" מחייבת הדלקת נרות במקום סעודה מצד אחד, וריבוי אור בבית, מצד שני. מסתבר שכיום, כשקיימת אפשרות טכנית להדליק אור גם לשבת אחר הצהרים (בזמן סעודה שלישית) יש חובה להדליק באמצעות שעון שבת, ובוודאי במקום הסעודה, שזהו עיקר העונג בסעודה של שבת ואף חלק מכבוד השבת.

ג. לפי הגישה שנר שבת הוא "ראש לכל עונג", והדלקת נר שבת בברכה היא סיום ההכנות לשבת – עם התקיעה השלישית, ראוי להשתדל שהדלקת הנר תהיה אמנם המעמד של סיום הכנות השבת וקבלת שבת על-ידי בני הבית. גם אם לפעמים יש עוד צורך ל"צלות דג קטן".⁶⁶

⁶⁵ ש.ם.

⁶⁶ **בשמירת שבת כהלכתה**, מ"ג, הערה ל"ח, הביא מספר **תורת שבת**: "דלא נזכר ולא נראה רמז בשום פוסק מזה שהבעל ובני ביתה יעמדו וישמעו ברכת האישה". אם מבינים שהדלקת הנר היא רק חלק מהכנות השבת כמו הטמנת חמין, ודאי שאין טעם במעמד טקסי שכזה. אבל לדברינו יש לכך טעם משום השייכות ב"שלום ביתו" (עי' לעיל, בדברי הציץ אליעזר, שמצא עדות למנהג זה והסבירו על-פי הרעיון של "עונג שבת"). באמת משמע מן הגמרא שהאיש מצווה "הדליקו את הנר". וכך מפורש בכתבי האר"י בעניין שבת (ע"ח, ושער הכוונות) שהאיש "מצווה" לאשתו להדליק הנרות ומפרט שם כוונות כשמתבונן בנרות בעת ההדלקה. התפילה המצויה בסידורים לאחר הדלקת הנרות מנוסחת לאמירה בלשון זכר (עי' למשל, בסידור בית יעקב מעמדין ו"אוצר התפילות"), ומשמע שהאיש מתפלל אותה גם כשאשתו מדלקת.

ד. הגישה של "שלום ביתו" מחייבת הדלקת אור בנדיבות בשאר חדרי הבית. בעת הדלקת הנרות יש גם לתת את הדעת על ההכנה הנפשית לשבת של אורה ושלום, פיוס ונחמה. לפיכך, מן הראוי לעכב את הדלקת אורות החשמל בבית לשעת הדלקת הנרות, ועם הדלקת הנרות בברכה להדליק גם את החשמל בחדרי הבית, כדי לברר שההדלקה היא לכבוד שבת, והברכה תחול גם על אור החשמל.

הלכה ומשמעות – סיכום

כוונתנו הייתה להראות במאמר זה שחשיפת הטעמים השונים של המצווה, הכרוכה לעתים בהקשרים היסטוריים, איננה דבר חיצוני לגדרי ההלכה של המצווה אלא חלק מהותי מהם. היא איננה פוגמת ב"טהרת" גדרי המצווה אלא מעשירה את הבנתם. היא איננה מחייבת מחלוקת או חס וחלילה פריצת גדר, אלא אדרבה, מאפשרת להטעים את המעשים ולהוסיף משמעות ו"צבע" לפרטים השונים של המצווה, עד כדי פיתוחן של "הנהגות" חדשות, שיש בהן כדי לחדד ולהבהיר את הטעמים והמשמעויות הנחשפות מתוך הדיון בגופי ההלכות.

יש לשים לב במיוחד לכוח ההתחדשות בהלכה הנובע מחידוש בטעמיה. בימינו, עם הופעת מאור החשמל, אין כמעט בית שבו הנרות משמשים למאור. הדלקת הנרות איבדה, אם כן לגמרי, את המשמעות השימושית שלה. שחזור הטעמים השונים של הדלקת הנר מאפשר לשמר את מעמד הדלקת הנרות כמעמד של מצווה חיובית, מחד גיסא, ומאידך גיסא מטעין במשמעות "מצוותית" ורוחנית את הדלקת החשמל, השימושית, בכל חדרי הבית.

ואף בכך מקצת ראייה למעמד שבו שותפים כל בני הבית. בדומה להדלקת נר חנוכה. (ועי' עוד, בתשובת ציץ אליעזר, י"ב, כ"ז, דיונו בשאלה אם האישה נחשבת לשליחת הבעל בהדלקת נר שבת).

